

СВІТСЬКА І ДУХОВНА ВЛАДА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.: ЗІТКНЕННЯ В ОДНІЙ ОСОБИСТОСТІ

В статті йдеться про вихідця із сім'ї парафіяльного священика, котрий піднявся до вищих щаблів церковної ієрархії і посів помітне місце в історії Церкви. Узагальнені біографічні дані про Іринея Несторовича і увиразнюється його постать на тлі суспільно-політичного життя вказаного часу. Зроблена спроба розібратися в його конфлікті зі світською владою. Увага автора спрямована і на з'ясування впливу родинного виховання, яке формувало майбутнього архієпископа, а також чинників, які сприяли швидкому кар'єрному зросту.

Ключові слова: архієпископ, Іринеї Несторович, духовний стан, Уманщина, історична біографістика.

Оксана Кунецька

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
г. Умань, Україна*

СВЕТСКАЯ И ДУХОВНАЯ ВЛАСТЬ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX В.: СТОЛКНОВЕНИЕ В ОДНОЙ ЛИЧНОСТИ

В статье идет речь о выходе из семьи приходского священника, который поднялся к высшим ступеням церковной иерархии и занял заметное место в истории Церкви. Обобщены биографические данные об Иринеи Несторовиче и делается выразительнее его фигура на фоне общественно-политической жизни указанного времени. Сделана попытка разобраться в его конфликте со светской властью. Внимание автора направлено и на выяснение влияния семейного воспитания, которое формировало будущего архиепископа, а также факторов, которые способствовали быстрому карьерному росту.

Ключевые слова: архиепископ, Иринеи Несторович, духовное сословие, Уманщина, историческая биографистика.

Oksana Kunetska

SECULAR AND CLERICAL AUTHORITIES OF EARLY XIX CENTURY: CONFRONTATION IN ONE PERSONALITY

The article deals with the life of archbishop Irynei Nesterovych who came from the family of a parish priest and who rose up to a high stage in the church hierarchy and took a noticeable place in the history of Ukraine. The biographical information about Irynei Nesterovych is generalized and the role of his personality in the sociopolitical life of the time indicated is made more vivid. An attempt to investigate his conflicts with the secular power is made. The author pays attention to both studying the influence of family education forming a future archbishop and factors facilitating fast career development.

It is noted that the archbishop had great natural abilities, was strong-willed and determined. Being a well-educated and energetic person he was ambiguously treated by his contemporaries and remained enigmatic for the future generations. His activity attracted attention of church direction, his conception of the world and traits caused the conflict with the state authorities in the time when the church was a spiritual centre of the state.

Key words: archbishop, Irynei Nesterovych, holy orders, Uman region, historical biography studies.

В історії Православної Церкви державних стосунках. Однією з таких виділяється немало яскравих особистостей, особистостей був вихідець з Уманщини, котрі склали духовну еліту суспільства і котрий згодом став архієпископом Іркутським, діяльність яких була віховою у церковно- Нерченським та Якутським і який відомий

своїм «бунтом» – конфліктом зі світською владою. Іринеєм Іоанновичем Нестеровичем (1783-1864 рр.) був наділений неабиякими природними здібностями, відзначався вольовим і твердим характером. Високоосвічений і надзвичайно енергійний, він неоднозначно сприймався сучасниками і нерозгаданим залишився для наступних поколінь. Його діяльність привертала увагу церковного керівництва, а світогляд і риси характеру привели до гострого конфлікту з державною владою тоді, коли Церква була духовним лідером в державі.

В сучасних умовах розбудови Української держави, відновлення церковно-державних стосунків, вивчення їх історії та досвіду, закономірний інтерес викликають непересічні особистості, діяльність яких мала суспільний резонанс в їх добу і котрі не втрачають притягальної сили для сучасних дослідників.

Наукова новизна полягає у тому, що у публікації на основі об'єктивного і комплексного підходу, а також детального аналізу архівних матеріалів уперше складено життєпис одного з яскравих представників духовного стану та виявлено його роль у суспільно-політичному, національно-культурному житті першої половини XIX ст.

Доведено, що сам факт його зіткнення з місцевою адміністрацією вказував на необхідність перерозподілу духовної і світської влади в окреслений період.

Метою даної наукової розвідки є узагальнення розпорошених по різних джерелах відомостей біографічного характеру про Іринея Нестеровича і спроба визначення його місця в суспільно-політичному житті першої половини XIX століття.

Завдання дослідження полягають у доповненні опублікованих матеріалів неопублікованими джерелами про дитинство і роки становлення майбутнього архієпископа, уродженця Уманщини; узагальнення зібраних автором біографічних відомостей про високопоставленого священнослужителя аби донести до читача у вигляді пошуків для створення повного портрета яскравої особистості.

Основу джерельної бази статті складають архівні матеріали Центрального Державного історичного архіву України у м. Києві.

Характеризуючи історіографію означеної теми, варто відзначити, що повного життєпису

архієпископа Іринея Нестеровича ще не створено. Окремі фрагменти про його дитинство, роки навчання та духовної служби містять спогади його сучасників [1; 2], його архіпастирська діяльність знаходила висвітлення на сторінках «Русской старины» [3-5], згадки про викладацьку діяльність є в історії Київської Академії [6, с. 286], а причини зіткнення його зі світською владою з'ясовувала сучасна російська дослідниця Катерина Туманик [7]. Використовуючи ці публікації та залучивши нові джерела інформації, спробуємо створити більш-менш узагальнений портрет вихідця із звичайної родини парафіяльного священника, котрий досяг верхівки церковної ієрархії і наважився протиставити себе найвищій церковній і світській владі.

Народився майбутній архієпископ Іринеєм 25 січня 1783 року в селі Старі Дмитрушки, пізніше Уманського повіту Київської губернії. Його батько Іоанн Гаврилович Нестерович, котрий служив парафіяльним священником в цьому селі, теж походив із священницької родини Гавриїла Нестеровича. Останній був рукопокладений до тамтешньої церкви уніатським митрополитом, а потім висвячений у православ'я молдавським єпископом [8]. Священницьку родину Нестеровичів не забував дмитрушківський притч ще довго потому. За даними 1913 року, православний клір Петро-Павлівської церкви с. Дмитрушок з-поміж інших мав і таке джерело прибутку: 12 руб. надходило щорічно від безперервного державного прибуткового білету в 600 руб., внесеного Архієпископом Іринеєм, настоятелем Ярославського Толгського монастиря 9 лютого 1851 року для вічного обороту з процентів за те, аби здійснювалась заупокійна служба за Гавриїла (Нестеровича – *авт.*) і монахиню Аполінарію [9]. Тобто щорічно в сільському храмі почитався дід Іринея Нестеровича, котрий, згодом, започаткував священницьку династію Нестеровичів.

Іоанн (пізніше Іринеєм) Іоаннович Нестерович завжди ніжно згадував своїх батьків, особливо матір, яка виховувала його на загальнонародських моральних цінностях і свої лагідні ненав'язливі повчання пересипала народними поговірками, гумором та народною мудрістю. Часто згадував він як ненька будила його до вранішньої служби і як йому, малому

хлоп'яті, було важко рано вставати, але потім дорогою до церкви він блаженствував від свіжого ранкового повітря і впродовж дня перебував під враженням ранкової церковної служби. Окрім Івана в сім'ї Нестеровичів було ще дві доньки – Олександра та Агрипіна.

Старша – Олександра Нестерович була заміжня за священиком Василем Пуришкевичем і їх син Василь Васильович Пуришкевич згодом став кафедральним протоієреєм в м. Кишиневі. До Кишинева він потрапив не випадково, а з огляду на родинні зв'язки. Адже Архієпископ Кишиневський і Хотинський, Преосвященний Димитрій Сулима був рідним дядьком по матері Олександри, Агрипіни та Івана Нестеровичів. Тому сина своєї племінниці він взяв під своє покровительство, що і забезпечило швидку священицьку кар'єру Василя Пуришкевича та отримання ним місця при головному храмі м. Кишинева. Друга донька Нестеровичів – Агрипіна вийшла заміж за священика Михайла Кочубинського, котрий по смерті в 1801 році Іоанна Гавриловича Нестеровича (батька майбутнього архієпископа) зайняв священицьке місце в стародмитрушківській парафії. Старший син Кочубинських в 1867 році закінчив філологічний факультет Московського університету і став викладачем російської словесності у володимирській гімназії, а молодший продовжив родинну традицію і став священиком. В останній період свого життя він був протоієреєм в Аккермані, де в січні 1866 року і помер. Цей племінник Нестеровича – Олександр Михайлович Кочубинський – переписувався із своїм дядьком і підтримував з ним дружні родинні зв'язки. Упродовж усього свого життя Іоанн Нестерович не поривав зв'язків зі своєю родиною.

Середню богословську освіту Іоанн Нестерович отримав у Київській духовній семінарії. Навчаючись у філософському класі, він мав деякі хитання в питаннях віри, причиною чому були його допитливість та неординарність мислення. Та всі його сумніви були розвіяні мудрими наставниками. По закінченні семінарії, молодий Нестерович продовжував навчання в Київській Академії. Листуючись із чоловіком своєї сестри священиком В. Пуришкевичем, він з особливою повагою згадував одного з

викладачів академії – Іриней Фальковського. Останній викладав латинську і німецьку мови, математику і архітектуру, а в окремі роки – філософію і догматичне богослов'я. Такий перелік предметів якнайкраще свідчить про ерудицію викладача, про широкий діапазон його інтересів, про знання точних і гуманітарних наук. За спогадами Іриней Нестеровича, саме Іриней Фальковський сприяв завершенню формування системи знань та морально-релігійного світогляду майбутнього архієпископа. В знак глибокої поваги до свого улюбленого наставника Нестерович узяв його ім'я «Іриней» при вступі в чернецтво. Однак при цьому він самокритично зауважував, що це ім'я в перекладі з грецької мови означає «мир», а відтак не в повній мірі співзвучне з його не мирним характером. Говорячи це, І. Нестерович мав на увазі свій прямий, енергійний, стрімкий і напористий спосіб дій, коли йому у відповідності з обов'язками потрібно було прискіпати зловживання чи викривати порушення, чим він і наживав собі непримиримих ворогів.

Завершивши навчання в Київській Академії в 1805 році, І. Нестерович був залишений в ній в якості наставника. Там же викладав німецьку мову до 1810 року. Наступні роки життя І. Нестеровича були наповнені священицько-учительською службою. Його перевели законоучителем до 1-го кадетського корпусу в С.-Петербурзі, а 25 січня 1826 року Св. Синод призначив його єпископом Саратівським і Пензенським. Наступного недільного дня – 31 січня – Митрополити С.-Петербурзький Серафим і Київський – Євгеній висвятили його в єпископський сан. Пізніше в листі до Ф. Фортунатова Іриней Нестерович згадував про цю подію як про найщасливіший день, так як 31-е січня підняло його на значну висоту. Його кар'єра складалася доволі вдало. Керуючи Пензенською єпархією, він удостоївся високої нагороди і 1829 року був відзначений Орденом Св. Анни 1-го ступеня, що було не малою рідкістю в колі навіть високопоставлених духовних осіб. В Пензі Іриней мав славу благочестивого і вимогливого священнослужителя, котрий водночас був схильним до вчинків за межами своїх повноважень.

У 1830 році за рішенням Св. Синоду Іриной Нестерович, як благонадійний священник з твердою і рішучою вдачею, отримав призначення в Іркутськ для управління тамтешньою єпархією. Знаходячись далеко від столиці, архієпископ міг контролювати величезну територію, а для людини у вищій мірі честолюбивої це було дуже втішно. Склалася сприятлива ситуація для реалізації амбіційних задумів людини, котра дотримувалась поглядів про вищість церковної влади та про проникнення духовної влади в площину адміністративно-державного управління, тобто про повернення до середньовічних позицій в державній системі. Очевидно що такі погляди архієпископа про співвідношення духовної і державної влади не були секретом, бо ще в 1882 році редакція «Русской старине» називала його «останнім представником духовної опозиції місцевій світській владі» [10, с. 562].

Упродовж 1830-1831 р. Іриной обіймав посаду архієпископа Іркутського, Нерчинського і Якутського. Цей період його діяльності досить повно відображений в російській історіографії. Дослідники відмічають, що саме тоді найяскравіше проявився його бунтарський характер і гострий конфлікт із світською владою далекого Сибірського краю був причиною його зміщення і заслання у віддалений монастир. Противниками архієпископа були перші особи місцевого управління – генерал-губернатор Східного Сибіру О.С. Лавинський, радник Головного управління Східного Сибіру А. Кабріт і, особливо, іркутський городничий відставний полковник Генерального штабу О. М. Муравьов, що був засланий до Сибіру по справі декабристів. Причиною конфлікту з останнім було його широка популярність серед місцевих жителів і небажання коритися духовній владі. Вступаючи в управління величезною сибірською єпархією, Іриной Нестерович сподівався на першу роль щодо впливу на мешканців краю, тобто на роль духовного лідера. А виявилось що на шляху до вершини лідерства стоїть популярний в іркутян городничий О. Муравьов, який здобув популярність не лише своїми адміністративними нововведеннями, але й мав неабиякий вплив на духовно-культурне життя міста. Архієпископ взявся усунути конкурента, звинувачуючи його у перевищенні

адміністративних повноважень, у втручання в сферу духовного управління і т.д. Протистояння досягло апогею в травні 1831 року, коли під час хресного ходу архієпископ наказав городничому приєднатись до свого супроводу, а О. Муравьов відмовився. До столиці полетіли скарги на владолюбного архієпископа, а невдовзі з Петербурга прийшов наказ про звільнення з посади Іриной. Програвши у протистоянні з городничим О. Муравьовим, а відтак із світською місцевою владою, Іриной Нестерович учинив «бунт» – він заявив, що указ із Петербурга про його зміщення є підробкою і відмовився його виконувати. Він звернувся за підтримкою до міського населення і своїх прибічників. Відмова від виконання указу була кроком відчаю, що відповідало емоційній і пристрастній вдачі архієпископа. Та все ж його примусили залишити єпархію і спровадили в дальній монастир.

Толгський (жіночий) в честь Введення в храм Пресвятої Богородиці монастир в Ярославській єпархії був започаткований в 1314 році. Ця обитель мала чудотворну ікону Божої Матері «Толгська», і особливо пошановувалась вінценосними особами царської родини. На території монастиря було чотири кам'яні храми і, ставши його настоятелем, архієпископ Іриной Нестерович дбав про благоустрій і процвітання обителі. Закінчив свій земний шлях Іриной Нестерович 18 травня 1864 року в сані архієпископа, що був одним з найвищих щаблів церковної ієрархії. Похований біля стіни Спаського храму Толгського монастиря у могилі, яку він сам завчасно для себе викопав.

Причини знаменитого «бунту» архієпископа, як і діяння суперечливого, загадкового і, поза всяким сумнівом, видатного церковного діяча першої половини XIX століття ще потребують дослідницької уваги. Але без перебільшення можна твердити, що він був помітною постаттю серед церковних діячів, і сам, знаходячи в собі щось «візантійське», архієпископ в першій половині XIX ст. увиразнив вже призабуте протистояння світської та церковної влади. Сам факт його зіткнення з місцевою адміністрацією вказував на необхідність перерозподілу духовної і світської влади, а по великому рахунку – цей історичний епізод церковної історії відображав нові суспільні реалії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фортунатов Ф. Н. Воспоминания о преосвященном архиепископе Иринее / Ф. Н. Фортунатов // Киевские Епархиальные Ведомости. – 1868. – № 17. – С. 641-648.
2. Фортунатов Ф.Н. Воспоминания вологжанина о преосвященном архиепископе Иринее, пребывавшем на покое в Спасоприлуцком вологодском монастыре, с присовокуплением из писем архиепископа (посвящаются памяти Владыки) / Ф.Н. Фортунатов // Прибавление к Вологодским Епархиальным Ведомостям. – 1868. – № 10-24.
3. Иринеи, епископ Пензенский. Его чудачества // Русская старина. – 1879. – № 24. – С. 160-161.
4. Иринеи Нестерович, архиепископ Иркутский // Русская старина. – 1882. – № 9. – С. 561-586;
5. Иринеи Нестерович, архиепископ Иркутский // Русская старина. – 1882. – № 10. – С. 95-118.
6. Тітов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні в XVI – початку XIX століття / Проф. Хв. Тітов. – К., 1924. – С. 433.
7. Туманик Е.Н. "Бунт" архиепископа Иринея : причины и тайные пружины / Е. Н. Туманик // Проблемы истории, русской книжности, культуры и общественного сознания. – Новосибирск, 2000. – С. 399-405.
8. Центральний Державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 127, оп. 1009, спр. 1159, арк. 65-66.
9. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1011, спр. 3207, арк. 87.
10. Иринеи Нестерович, архиепископ Иркутский // Русская старина. – 1882. – № 9. – С. 561-586.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Котляр Ю. В.*, д.і.н., проф., *Сінкевич Є.Г.*, д.і.н., проф.

© Кунецька О. О., 2014

Дата надходження статті до редколегії 19.11.2014